

С. В. Стеблюккандидат педагогічних наук,
асистент кафедри фізичної реабілітації
факультету здоров'я та фізичного виховання
Ужгородського національного університету

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Статтю присвячено проблемі навчання дітей з особливими потребами. Визначено, що особа з особливими освітніми потребами формується як особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту. Акцентовано увагу на наукових працях, в яких охарактеризовано сучасні підходи до навчання, розвитку дітей з особливими потребами, ефективні технології навчання в інклюзивному класі.

Метою статті стало з'ясування специфіки розвитку зв'язного усного мовлення слабозорих учнів в інклюзивному середовищі. З'ясовано, що порушення зору є найбільш поширеним явищем, яке негативно може вплинути на успішне навчання учня. Воно зумовлене захворюванням чи його наслідками, дефектами (дефекти рогівки, ретинальна дегенерація, катаракта, глаукома, вроджені вади очей, інфекції та інші).

Наведено психолого-фізіологічну характеристику дітей із вадами зору (володіння гарним слухом, відчуття емоційного стану учнів класу та педагога, активність в ігровій діяльності, не пов'язана з рухом тощо) та з'ясовано типові помилки в усному мовленні (неправильне співвіднесення значення слова й образу; тлумачення лексичного значення слів; поєднання речень у текст). Визначено, що формування комунікативних умінь у дітей із особливими потребами вимагає системного розвитку зв'язного мовлення, який повинен здійснюватися на чотирьох рівнях: лексичному, вимовному, словосполучення й речення, текстовому.

Запропоновано окремі вправи та завдання, метою яких є укріплення м'язів ока, розвиток компенсаторних навичок, збагачення словникового запасу учнів, удосконалення звуковимови, формування текстотворчих умінь, комунікативних навичок. Дібрано корекційні загальнорозвиваючі, лексичні, текстотворчі, компетентнісні завдання, розкрито методику їх проведення.

Наведено методичні рекомендації до складання діалогів: слухання діалогів за мотивами українських казок, побудова діалогу за реплікою, пояснення мовного оформлення. Акцентовано увагу на значенні комплексної роботи вчителя, асистента вчителя, логопеда, тифлопедагога, родини у навчанні дітей з порушенням зору. Запропоновано окремі педагогічні рекомендації щодо організації уроків в інклюзивному середовищі.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у добірці артикуляційних вправ для навчання сліпих і слабозорих дітей.

Ключові слова: інклюзивне середовище, особа з особливими освітніми потребами, корекційно-розвиткові послуги, компетентнісні завдання, слабозорість.

Постановка проблеми. В Законі України «Про освіту» визначено термінологію, яка нині має місце в системі освіти [4]. У Розділі 1 (Загальні положення) поняття «особа з особливими освітніми потребами» формується як «особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» (Розділ 1, стаття 20). Для такої дитини (дошкільника чи школяра) необхідним є застосування корекційно-розвиткових послуг. «Корекційно-розвиткові послуги (допомога) – комплексна система заходів супроводження особи з особливими освітніми потребами у процесі навчання, спрямованих на корекцію порушень шляхом розвитку особистості, її пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та мовлення (Розділ 1, стаття 15-1).

З урахуванням викладеного вище для такої дитини створюється індивідуальна програма розвитку, «документ, який забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних потреб / послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання» (Розділ 1, стаття 10).

Удосконалення нормативно-законодавчої бази України вимагає вивчення питання щодо навчання, розвитку, виховання (це складає освітній процес) дітей з особливими потребами. В цьому і полягає актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказану проблему досліджували чимало науков-

ців. Так, А. Колупаєва, О. Таранченко у навчально-методичному посібнику [2] визначають сучасні підходи до навчання, розвитку дітей з особливими потребами, пропонують ефективні технології їх навчання в інклюзивному класі, методичні рекомендації щодо адаптації до навчального середовища.

О. Таранченко акцентує увагу на питаннях освіти осіб з порушеннями слуху, стратегії сучасного викладання з метою надання підтримки учням з особливими освітніми потребами [5]. Порадник для педагогів і батьків (Укладачі Н.В. Заєркова, А.О. Трейтяк) містить відповіді на запитання про впровадження інклюзивного навчання в закладах системи дошкільної та загальної середньої освіти, які турбують батьків і вчителів [1]. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі представлено у навчально-наочному посібнику укладачем Т. Скрипник [6].

Таким чином, активізувалися пошуки щодо навчання дітей в інклюзивному середовищі. Ми сконцентрували увагу на особливостях розвитку зв'язного усного мовлення у слабозорих дітей молодшого шкільного віку.

Метою статті є з'ясування специфіки розвитку зв'язного усного мовлення слабозорих учнів в інклюзивному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Порушення зору є найбільш поширеним явищем, яке може негативно вплинути на успішне навчання учня. Воно зумовлене захворюванням чи його наслідками, дефектами (дефекти рогівки, ретинальна дегенерація, катаракта, глаукома, вроджені вади очей, інфекції та інші). Ступінь дефекту може бути різним (аж до абсолютної сліпоти), а основними видами сприйняття стають дотик і слух.

Люди з вадами зору поділяються на дві категорії: з гостротою зору від 0,05 до 0,04, тобто слабозорі, і з гостротою від 0 до 0,05 – абсолютно сліпі (незрячі). Слабозорі діти – це діти, які мають захворювання очей, що викликають стійке зниження гостроти зору (від 0,05 до 0,4 на оці, яке краще бачить з оптимальною корекцією). Найпоширенішими причинами слабозорості є аномалії рефракції, катаракта, атрофія зорового нерва, альбінізм, мікрофтальм тощо. Слабозорість – значне зниження зору внаслідок важкого захворювання очей, травми чи дефекту розвитку очних яблук.

Зрозуміло, що слабозорість є важливою медичною проблемою, оскільки останніми роками, особливо з розвитком комп'ютерних технологій, спостерігається прогресування офтальмологічної патології. Це пов'язано з порушенням норм користування гаджетами, захопленням віртуальними іграми серед дітей. Ми акцентуємо увагу на педагогічній проблемі навчання слабозорих дітей в інклюзивному середовищі. Наше спостереження

за їх навчальною діяльністю показує, що учні не впевнені у відповідях, лексичний склад інколи не відповідає кількісному показнику відповідно до віку. Як результат виникають труднощі у складанні речень, зв'язних висловлювань, комунікації.

З метою розвитку зв'язного усного мовлення у слабозорих учнів необхідно створити умови освітнього процесу. Підкреслимо, що ця категорія дітей не повинна відчувати себе зайвою у класі, для якої вчитель добирає окремі завдання. Педагогіка партнерства, толерантність, професійна компетентність дозволять вчителю, асистенту добирати диференційовані вправи, які об'єднують клас.

За дослідженнями А. Колупаєвої, важливо, щоб учні з порушеннями зору добре почувалися у своєму оточенні та мали змогу формувати соціальні стосунки в рамках освітнього закладу та ширшої громади; не боялися ризикувати і розвиватися; розуміли власні сильні сторони, таланти, стиль навчання та інтереси; мали змогу навчатися через набуття досвіду; залучалися до дискусій; мали можливості для формулювання своїх цілей, мрій і сподівань; почувалися в освітньому закладі спокійно і комфортно; були забезпечені гарним освітленням; працювали з персоналом, члени якого розуміють вплив втрати зору на навчання дитини; мали доступ до необхідних навчальних технологій; отримували належні матеріали й пристосоване обладнання для максимально результативного навчання; щодня мали можливість досягати успіху; розвивали позитивну самооцінку; мали такі самі права й обов'язки, як і інші діти; ефективно спілкувалися; поступово ставали самостійними, вчасно починали планувати свою кар'єру [2, с. 170].

Добираючи вправи з розвитку мовлення, ми врахували те, що слабозорі діти:

- мають гостроту зору, яка дозволяє їм розрізняти предмети, контури яких вони бачать нечітко;
- володіють добрим слухом;
- відчують емоційний стан учнів класу та педагога;
- активні в ігровій діяльності, не пов'язаній із рухом;
- мають не досить сформовані навички просторового орієнтування.

Що стосується усного мовлення учнів, то вони припускаються помилок у:

- співвіднесенні значення слова й образу;
- тлумаченні лексичного значення слів;
- вимові окремих слів на основі прочитаного;
- поєднанні речень у текст.

Виникають труднощі у сприйнятті міміки, жестів співрозмовника, що уповільнює процес спілкування. На думку А. Якуби, розвиток спілкування як зміна якісно-цілісних своєрідних форм комунікативної діяльності відбувається не шляхом простого накопичення засобів спілкування,

виникнення нових мотивів і потреб, а як результат розвитку психічних новоутворень. Основні комунікативні проблеми слабозорих дітей полягають у відсутності емпатії, високій соціально-емоційній неадекватності, що призводить до порушень соціальної критичності та тривожних комунікаційних установок.

Комунікативні труднощі спричиняють закріплення небажаних з точки зору соціального пристосування рис характеру: навіюваність, боязкість, тривожність, які породжують утриманські установки, конфліктну самооцінку та захисну соціальну агресію [7]. Формування комунікативних вмінь у дітей з особливими потребами вимагає системного розвитку зв'язного мовлення.

Ми дотримуємося думки, що розвиток зв'язного мовлення учнів повинен здійснюватися за чотирма рівнями: лексичному, вимовному, словосполучення й речення, текстовому. Що стосується форм навчання, то перевагу надаємо практиці спільного викладання, яка задекларована Концепцією Нової української школи і рекомендована порадином для вчителя [3]: один викладає, інший допомагає; паралельне викладання, диференційоване викладання; викладання в команді. Серед вправ і завдань пропонуємо такі, які об'єднують дитяче середовище, не виключаючи корекційні індивідуальні. Окремі з них:

Корекційні загальнорозвиваючі. Метою їх застосування є укріплення м'язів ока, розвиток компенсаторних навичок.

1. Офтальмогімнастика. Покажіть у повітрі вказівним пальчиком цифру 4 (чи будь-яку іншу). Заплющіть очі, зобразіть її рухами ока.

2. Подивіться у віконечко на ту хмаринку, яку бачите, розгляньте її, поміркують, що (кого) вона нагадує.

3. Уявіть собі м'ячик, з яким Ви граєтеся вдома, обведіть його контури очима 5 разів. Які спогади у Вас викликає цей предмет?

4. Поморгайте очима, вимовивши тричі речення: «Очі не втомлюйтесь, я вчитися хочу».

5. Подивіться на нижню лінію вишитого рушника. Пройдіться очима цією лінією. Які квіти Ви побачили?

Лексичні вправи. Метою їх проведення є збагачення словникового запасу учнів, удосконалення звуковимови (орфоепічні завдання).

1. Гра «Чарівний мішечок». У мішечку заховані різні геометричні фігури (чи інші предмети). За завданням вчителя учень обмацує одну, досліджує дотиком, називає й показує її класу.

2. Гра «Кольорові цеглинки». Вона передбачає роботу з леґо-конструктором. Учень вибирає цеглинки, викладає предмет, який йому до вподоби, описуючи дії.

3. Кольоротерапія. На дошці малюнки із яскравим зображенням осінніх квітів. Учень обирає ту

квітку, яку бачить і впізнає, називає. Вчитель описує її, даючи зразок побудови тексту-опису.

4. «Досліджую ...». Завдання учням: обстежити доторканням предмет. Наприклад, учитель розкладає на столі (чи килимку) осінні листочки. Проведіть обстеження листочків із різних дерев по контуру пальчиками. Що Ви відчули? Що Ви сказали б жовтому листочку, який упав на землю?

5. «Моє мовлення». Вчитель вимовляє звуки, учні повторюють за ним. Вимова закріплюється чистомовками. Наприклад, для удосконалення вимови звуків [р, р'] : Пі-рі-рі: що ти бачиш угорі? Рю-рю-рю: бачу ясну зорю. Пі-рі-рі: ще що бачиш угорі? Ря-ря-ря: небо синє, як моря. Ра-ра-ра: дуже рада дітвору. Ар-ар-ар: ми поїдемо в дендропарк. Ро-ро-ро: доберемось всі разом. Ри-ри-ри: раз, два, три, дерева бережи.

Методичний коментар. Робота над чистомовками вимагає проведення словникової роботи. У цьому випадку пояснення лексичного значення слова «дендропарк» є обов'язковим. Окрім цього, важливо провести бесіду, як поводити себе у дендропарку чи у лісі.

Текстотворчі вправи. Метою їх проведення є формування текстотворчих умінь за схемою: слово – словосполучення – речення – текст. Основним дидактичним принципом їх застосування для слабозорих учнів є: від слухання до розповіді та складання власного тексту.

1. Аудіювання тексту. Учень пропонується послухати текст, який читає вчитель, чи за QR-кодом, відтворити його зміст. Така робота передбачає тлумачення значення окремих слів, пояснення граматичних зв'язків у словосполученнях, реченні. Тексти повинні бути невеликі за обсягом, відповідати віковим запитам учнів, нести виховне навантаження. Наприклад, для учнів 2 класу можна запропонувати тексти про Україну, рідний край, вчинки дітей, навколишній світ.

2. Складання усної розповіді за картиною. Учні розглядають репродукцію картини українського художника, пальчиками обводять контури зображених предметів, називають слова, за завданням учителя складають словосполучення та речення, будують зв'язне висловлювання. Рекомендуємо складати із предметів природи живі картини (наприклад, авторську картину «Осінь»). Вимоги до картини: яскравість кольорів (натюрморти, пейзажі), доступність бачення (розмір), відповідність віковим особливостям.

3. Викладання зернинками (рисом, горошком). Учень пропонується за допомогою зернинок рису викласти грибочок, розповісти про нього. Вчитель доповнює розповідь учня, акцентуючи увагу на їстівних і небезпечних отруйних грибів.

4. Гра «Знайди предмет». Учень пропонується частинки малюнків, які об'єднуються утворюють предмет. Для мовленнєвого розвитку слід задати

питання, сформулювати завдання: Який предмет за формою? Що Ви знаєте про предмет? Яке речення Ви склали б? Вимовте речення з різною інтонацією. Опишіть предмет за опорними словами, словосполученнями.

5. Гра «Намистинки». Учням пропонується різнокольорові намистинки й предметні малюнки. Вони розкладають намистинки за асоціаціями на малюнки, обґрунтовуючи вибір. Робота завершується переглядом відеоматеріалу про намисто як оберіг для україночки.

Компетентнісні завдання. Метою їх проведення є формування в учнів комунікативних умінь, можливості для соціалізації особистості. В основі – моделювання життєвої ситуації. Сюди відносимо розвиток діалогічного й монологічного мовлення. Тематика діалогів залежить від мети й учасника спілкування. Методичні рекомендації до складання діалогів: слухання діалогів за мотивами українських казок, побудова діалогу за реплікою, пояснення мовного оформлення (специфіка вживання звертань, слів українського мовленнєвого етикету тощо).

Окремі із компетентнісно-орієнтованих завдань:

1. У Вас чарівні пелюстки квітів (за мотивами казки), складіть побажання своїй родині напередодні Різдяного свята.

2. Дорогою до школи на землі Ви побачили жовтий листочок, сумний, самісінкий. Що Ви йому порадили б?

3. Зайчик вибіг на полянку й побачив дітей. Він злякався, один із учнів закричав йому вслід. Яке це могло бути речення за інтонацією і яке Ваше ставлення до цього вчинку?

4. Ви завітали у крамничку купити зошити. Складіть діалог розмови.

5. Доберіть смайлик до ситуації, обґрунтуйте вибір і вкажіть на свої емоції. Ситуації: Тебе не впустили до кінотеатру. Ти не привіталася з подругою. Сьогодні ти добре працювала на уроці. На вулиці побачила (в) яскравого метелика. Посміхнулося до тебе сонечко.

Безперечно, робота зі слабозорими дітьми вимагає комплексної роботи вчителя, асистента вчителя, логопеда, тифлопедагога, родини. Окремі наші педагогічні рекомендації. За формою занять в умовах інклюзивного середовища необхідно надавати перевагу груповій командній роботі, індивідуальним заняттям. Навчально-корекційна

мета повинна стати складником загальної мети уроку, завдання для учнів мають бути диференційовані за змістом. Кожен із уроків повинен бути спрямований на створення комфорту для навчання у школі, класі. Важливо до учнівської й батьківської спільноти донести думку, що слабозора дитина має усі можливості для високого рівня психічного розвитку і повноцінного пізнання навколишнього світу, успішного навчання.

Висновки і пропозиції. Отже, ми розглянули сучасні підходи до розвитку зв'язного усного мовлення дітей з особливими потребами, акцентували увагу на добірці вправ для слабозорих дітей. Усі вони спрямовані на розвиток діалогічного й монологічного мовлення.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у добірці артикуляційних вправ для навчання сліпих і слабозорих дітей.

Список використаної літератури:

1. Інклюзивна освіта від А до Я : poradnik dla pedagogów i батьків / Укладачі Н.В. Заєркова, А.О. Трейтяк. К., 2016. 68 с.
2. Колупаєва А.А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
3. Нова українська школа : poradnik для вчителя / за заг. ред. Н.М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. №№ 38-39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
5. Таранченко О.М. Стратегія сучасного викладання: надання підтримки учням з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання. *Початкова школа*. 2013. № 4. С. 51–55.
6. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом у освітньому просторі : навчально-наочний посібник / Укладач Скрипник Т., К. : ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 56 с.
7. Якуба А.М. Психологічні особливості комунікативної сфери дітей з вадами зору. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 23. С. 425–427. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2013_23_126.

Stebliuk S. Modern approaches to the development of oral speech of children with special educational needs

The article is devoted to the problem of teaching children with special needs. It is determined that a person with special educational needs is a person who needs additional permanent or temporary support in the educational process in order to ensure his or her right to education. Emphasis is placed on scientific works, which characterize modern approaches to teaching and development of children with special needs, effective learning technologies in an inclusive classroom.

The aim of the article was to clarify the specifics of the development of coherent oral speech of visually impaired students in an inclusive environment. Visual impairment has been found to be the most common

phenomenon that can negatively affect a student's learning success. It is caused by the disease or its consequences, defects (corneal defects, retinal degeneration, cataracts, glaucoma, congenital eye defects, infections and others).

Psychological and physiological characteristics of visually impaired children (good hearing, emotional state of students and teachers, activity in play activities that are not related to movement, etc.) are presented and typical errors in oral speech are clarified (incorrect correlation of word meaning and image; interpretation of the lexical meaning of words; combination of sentences in the text, etc.).

It is determined that the formation of communicative skills in children with special needs requires the systematic development of coherent speech, which should be carried out at four levels: lexical, pronunciation, phrases and sentences, text. Some exercises and tasks are offered, the purpose of which is to strengthen the muscles of the eye, the development of compensatory skills, enrichment of students' vocabulary, improvement of sound pronunciation, formation of text-making skills, communication skills.

Corrective general developmental, lexical, textual, competence tasks are selected, the technique of how they should be carried out is revealed. Methodical recommendations for composing dialogues are given: listening to dialogues based on Ukrainian fairy tales, building a dialogue based on a cue, explaining the language design. Emphasis is placed on the importance of the complex work of a teacher, teacher's assistant, speech therapist and family members in teaching children with visual impairments. Some pedagogical recommendations for the organization of lessons in an inclusive environment are offered.

We envisage the prospect of further research in a selection of articulation exercises for teaching blind and partially sighted children.

Key words: *inclusive environment, person with special educational needs, correctional and development services, competence tasks, low vision.*